

KÖZLEMÉNYEK

POLLMANN FERENC

AZ 1914. SZEPTEMBERI BÁNSÁGI SZERB BETÖRÉS (A PANCISOVAI PÁNIK)

The Serbian Attack on the Banat in September 1914
(The Pančevo Panic)

After the failure of the first Austro-Hungarian campaign against Serbia (in August 1914), the Serbian Supreme Command yielded to the Allied pressure for an offensive, and launched his action in Syrmia and in Bosnia. These September offensives, however, did not extend to the Danubian borderland of Banat. The Serbs were satisfied with constant artillery bombardment of the riverside as well as the town Pancevo. The local commander was unable to endure the extreme stress and ordered to evacuate the town, which involved panic and general escape of the populace.

Keywords: Pancevo, panic, lieutenant colonel Keill, General Breit, Danube, Semlin

A megírt történelem az olvasóban szükségképpen azt az illúziót kelti, hogy a történet-tudomány a fontos és érdekes dolgok tudománya, hiszen a történétíró a múlt történéseiből mindig a fontos és érdekes mozzanatokot választja vizsgálódása tárgyául. Pedig a múlt – akárcsak a jelen – túlnyomó részben unalmas és érdektelen eseményekből áll: a levéltárak raktárainak polcain sorakozó dokumentumok zömét a leltározó levéltároson kívül soha senki nem veszi kézbe. Ugyanakkor éppen a kutató az, aki adott esetben a jelentéktelen és érdektelen eseményt fontossá és érdekessé *teheti*: hiszen sok fontos történés a történétíró munkája révén válik fontossá. Mindez természetesen érvényes a hadtörténelemre is így az első világháború történetére is. A gorlicei vagy a caporettoi áttörés fontossága ugyan magától értetődő, de vajon hogy állunk például mindazzal, ami 1914 őszén a közös osztrák–magyar–szerb dunai határ mentén történt? Az igazán fontos dolgok a Szávánál és a Drinánál zajlottak: ez a világháború történetét feldolgozó szakirodalomból mindenkinek ismert. Ami azonban a Bánságban és a vele szemben fekvő szerb partszakaszon történt, általában kevés figyelmet kapott, hiszen errefelé nem folytak nagyszabású hadműveletek, és még az is kérdéses, egyáltalán sor került-e harccselekményekre. Az itt következő dolgozatban megpróbálom megmutatni, hogy ez a *bánsági háború* egyáltalán nem nélkülözte az érdekes és különös jelleget. Döntse el az Olvasó, vajon sikerrel jártam-e.¹

¹ A tanulmány elkészítéséhez különösen sok segítséget kaptam a Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Állandó Kirendeltségének két delegátusától: Kiss Gábor századostól és Domokos Györgytől, amiért mindkettőjüknek ezúton szeretném kifejezni hálás köszönetemet.

Az 1914. szeptemberi bászági események közvetlen előzményeként érdemes felidézni az Osztrák–Magyar Monarchia első háborús hónapját a balkáni hadszíntéren. Mint ismeretes, az Osztrák–Magyar Monarchia a szarajevói merényletet követően azt szerette volna elérni, hogy Szerbia elleni háborújába más hatalom – így legfőképpen Oroszország – ne avatkozzon be, mivel akkor reális esélye lett volna déli szomszédja katonai legyőzésére. A cári birodalom hadba lépése a szerbek elleni győzelem esélyeit alaposan elrontotta, és ekkor már a józan ész (valamint az érvényes stratégia) azt diktálta volna, hogy Ausztria–Magyarország elégedjék meg a balkáni határok védelmével, hiszen minden erejével a nyomasztó erőfölényben lévő orosz haderő feltartóztatását kellett (volna) elérnie. Potiorek tábornagy, a Monarchia balkáni csapatainak főparancsnoka azonban hallani sem akart holmi passzív védekezéstről: a szerbek féken tartását kizárólag offenzív módon tudta elképzelni. A szarajevói merényletet hallatlan szerencsével túlélő Potiorek nem is nagyon titkolt módon – az orosz beavatkozásra való tekintet nélkül – voltaképpen kezdettől Szerbia térdre kényszerítését tekintette céljának. Ez önmagában is elég baj volt, ám igazán nagy bajjá azáltal vált, hogy Conrad von Hötzendorf tábornok, az osztrák–magyar Vezérkar főnöke különféle megfontolások miatt rábólintott a végtelenül *hazárd* tervre.

Potioreknek azonban elsőre nem sikerült a szerbek menetből történő leküzdése: augusztus 12-én indult hadjárata alig két hét múltával tökéletes kudarccal végződött. Ez mindazonáltal egyáltalán nem vette el a háborút szinte személyes ügyként kezelő tábornagy harci kedvét: már szeptember elejére újabb offenzívát tervezett. Ebben még az sem befolyásolta, hogy ezúttal jóval kevesebb erővel rendelkezett, mint augusztusban, hiszen a 2. hadsereg – annak Galíciába szállítása folytán – már papíron sem számíthatott. A második nekifutás azonban meglepő módon késedelmet szenvedett. A vesztes fél szerepére kijelölt szerbek ugyanis váratlanul óvást jelentettek: antantbeli szövetségeseik (mindenekelőtt Oroszország) nyomásának engedve – bár nem túl lelkesen, de – ellentámadásra határozták el magukat. Az offenzíva célpontja a Szerémség volt, ahova a szerbek Timok I. hadosztálya szeptember 6-án Jarak és Mitrovica között a Száván átkelve betört, a Šumadija I. és Duna I. hadosztályok pedig ugyanezen a napon Kupinovo környékén lépték át a határfolyót. Az így létesített hídfőállásokból aztán északi irányba előrenyomulva kezdetben meglehetősen riadalmat keltek a térségben lévő osztrák–magyar csapatok között. Az első ijedség elmúltával azután a kellő támogatás nélkül a Monarchia területére benyomult szerb erőket néhány nap alatt sikerült megsemmisíteni, illetve kiszorítani.²

A szerb offenzíva másik fő iránya Bosznia volt, ahova a szeptember 13-ától kezdődően Višegrad térségében benyomuló erők veszélyesen megközelítették Szarajevót. Ezeket a csapatokat csak szeptember 26-ára sikerült visszaverni.³

Mi a helyzet a harmadik közös határfolyóval, a Dunával? A szerb hadvezetésnek ezen a frontszakaszon nem voltak támadó szándékai, ami érthető, hiszen egy további offenzíva már jócskán meghaladta volna az erejét. Ezt azonban nem kívánta az ellenséges hadvezetés orrára kötni, ezért a Belgrád és a román határ közötti védőszakaszon álló csapatait erőteljes *tüntetésre* utasította. Ez alapvetően az ellenséges partszakasz lövetését (tüzérséggel, illetve géppuskatűzzel) és a folyón való átkelés színlelését jelentette, de adott esetben bele-

² Hajdu – Pollmann 2014. 85–86. o.

³ Lyon 2015. 249–253. o.

fért kisebb erőkkel végrehajtott tényleges átkelés is a dunai szigetekre, valamint a túlpartra. A lényeg az ellenség folyamatos nyugtalanítása, készültségben tartása volt: el kellett hitetni, hogy az itteni folyószakaszon is bármelyik pillanatban sor kerülhet a támadásra. Ennél több a szerb hadvezetésnek nem állt (mert nem állhatott) szándékában. Aligha gondolhaták azonban, hogy ennek a tüntetésnek mekkora sikere lesz... De nem szeretnék a dolgok elébe vágni. Egyelőre rögzítsük a tényt, hogy a szerb hadvezetés – ellentétben a Szávával és a Drinával – a Dunán nem tervezett támadó hadműveleteket a szeptemberi ellencsapások idején.

Ennek köszönhetően azután az ezen a frontszakaszon történt események nem is kaptak túlzottan nagy figyelmet a világháború szakirodalmában. A nagy német és osztrák sorozatok közül az *Österreich-Ungarns Letzter Krieg* vonatkozó kötete mindössze egyetlen mondatot szán az ügynek, midőn tudatja, hogy a 107. népfelkelő dandár „szeptember 12-én egy a Dunán Pancsovánál átkelt szerb csoportot elűzött”.⁴ A Schwarte-féle *Der grosse Krieg* 5. kötete is megelégszik két mondattal ugyanerről.⁵ A legnagyobb terjedelemben a budapesti Hadilevéltár világháborús könyvfolyama tárgyalja a történetet, immár egy teljes fejezetben. Ennek azonban már a címe is sokatmondó: *Az állítólagos szerb betörés a Bán-ságba és következményei*.⁶ Ezek szerint tehát a fejezet korabeli szerzője már azt is kétségbe vonja, hogy a szerbek bánági offenzívájára egyáltalán sor került. A talán meg sem történt hadművelet körülményeiről ugyanakkor feltűnően bőven ír: bővebben, mint a korszak leg részletesebb szakmonográfiájának szerzője, Breit József. A nevét később Bánlakyra változtató neves hadtörténész (aki egyben a korabeli harcok egyik főszereplője is volt) 1926-ban megjelent könyvében a következőképpen foglalja össze a történeteket:

„A Száván való átkeléssel kapcsolatban a szerbek Pancsovánál kisebb erőkkel a Dunán is átkeltek. Az ottani kishitű parancsnok már a nehéz szerb tüzérségi tűz hatása alatt túlzott jelentéseket küldött be a Homokbálványoson levő 107. népfelkelő dandár parancsnokának, Breit tábornoknak, amidőn pedig az első szerb osztagok az északi parton láthatókká váltak, úgyszólván minden ellentállás kifejtése nélkül megkezdte csoportjával a visszavonulást Ferenchalom irányában.

A visszavonulás híre futótűzként terjedt tovább és csakhamar eljutott a temesvári katonai parancsnoksághoz is, ahonnan nyomban segítőcsapatok indultak el Pancsova felé. Ezekre azonban már nem volt szükség, mert a pancsovai parancsnok túlzott jelentésére, hogy jelentékeny túlerő élől Ferenchalom felé kénytelen visszavonulni, a 107. népfelkelő dandár parancsnoka a leggyorsabban szintén Ferenchalmon termett és még az éj folyamán a csoportot Pancsovára visszavezette, 10-én hajnalban az ott levő ellenséget rövid heves harc után ismét a Duna túlsó partjára szorította vissza.”⁷

Breit tábornok rövid összefoglalója a történetek katonai vonatkozású lényegi elemeit tartalmazza:

- a szerbek igenis (ha csak kis erőkkel is) átkeltek a Dunán;
- a pancsovai csoport parancsnoka (az itt meg nem nevezett Keill Elemér alezredes, az események – Breit mellett – másik főszereplője), megtévesztő jelentéseket küldött a felettes dandárparancsnoknak;

⁴ ÖULK I. 617. o.

⁵ Schwarte V. 63. o.

⁶ A világháború 1914–1918. V. 31–34., 41–42. o.

⁷ Breit 1926. 128. o.

- Keill azzal tetézte hibáit, hogy visszavonult az első szerb osztagok felbukkanásakor, mégpedig „úgyszólván” ellenállás nélkül;
- a pancsovai csoport visszavonulásának következményeként erősítések indultak a helyszínre, de nem volt rájuk szükség, mivel
- Breit időközben visszavezette a csoportot Pancsovára,
- 10-én hajnalban tűzharcra is sor került Breit csapatai és az átkelt szerbek között;
- az osztrák–magyar csapatok visszazavarták a szerbeket a Duna túlsó partjára.

Ez az összefoglaló (amellett, hogy ténybelileg pontatlan⁸), egyáltalán nem említi azt a fontos körülményt, hogy Keill alezredes a felettes dandárparancsnok határozott parancsa *ellenére* ürítette ki Pancsovát, amely lépésnek azután messzeszemű következményei lettek. Könyve megírásakor Breit láthatólag nem kívánta a kínos ügy részleteinek túlzott kitergegetésével nehezíteni Keill Elemér dolgát, akinek a Pancsovánál történtek a tisztii karrierjébe kerültek. Szép gesztus – mondhatnánk. Csakhogy nem csupán egykori alárendeltje dolgaival szemben bizonyul elnézőnek: saját szerepét is a valóságosnál pozitívabbnak mutatja. A pancsovai események után ugyanis nemcsak Keill ellen folyt vizsgálat: a felettes parancsnokságok Breit tábornok tevékenységében is találtak kivetni valót, ezért ellene is hivatalos vizsgálat indult. A háborút követően azután már természetesen jótékony feledés borult a pancsovai eseményekre, amikor – legalább is Breit (illetve akkor már Bánlaky) József számára – váratlan dolog történt.

1932-ben került ki a nyomdából a magyar királyi Hadilevéltár első világháborús könyvsorozatának 5. kötete, amely – mint fentebb már utaltam rá – szokatlanul bő terjedelemben foglalkozik a bánsági szerb betöréssel. A szerző kendőzetlen nyíltsággal ír Keill alezredes szerepéről:

„A Szerémségbe történt betörés után a szerbek Pancsovával szemben is mozgolódnak kezdtek: szeptember 9-én kora hajnaltól kezdve a Duna északi partját igen élénk tüzérségi és (a szigetekről) géppuskatűz alatt tartották és – a pancsovai parancsnok jelentése szerint – átkelésre tettek előkészületeket. Szeptember 10-én reggel a pancsovai parancsnok »az igen valószínűnek tartott« közeli szerb átkelésre való tekintettel erősítéseket kért. A dandárparancsnok, hogy a pancsovai harcokba szükség esetén beavatkozhassek, a kezevái csoportot helyezte készülségbe. A pancsovai parancsnokot pedig (10 óra 15 perckor) utasította, hogy a szerb átkelést a végsőkig akadályozza és az esetleg kikényszerített visszavonulás kezdetét jelentse be.

Az állítólagos szerb átkelési előkészületek megállapítására a pancsovai parancsnok, bár két őrnaszád állt rendelkezésre, semmit sem tett. Szeptember 9-én este a naszádok parancsnokának ugyan azt a parancsot adta, hogy 10-én felderítésre fussanak ki, de parancsát nemsokára visszavonta és szeptember 10-én reggel a Temes torkolatát egy uszály elsüllyesztése által elzáratta, úgy, hogy a naszádok a Temesben rekedtek.

Szeptember 10-én 13 óra után a pancsovai parancsnok azt jelentette a 107. népfelkelő dandárparancsnokságnak Homokbálványosra, hogy Sándoregyházánál ismeretlen erejű szerb csapatok keltek át a Dunán és Vinca-nál 1 zászlóalj, a pancsovai szigeteken további

⁸ A szövegrész szerint a visszavonulásnak 9-én kellett történnie, ha egyszer 10-én hajnalban volt az összecsapás a szerbekkel. Valójában mindegyre egy nappal később került sor. Breit pedig nem a visszavonulás napján érkezett Pancsovára, hanem jóval később.

csapatok készülnek az átkelésre. »Nézete szerint az utolsó perc a visszavonulásra bekövetkezett, mert védelmezendő szakaszának nagy kiterjedésénél fogva ellenállást kifejezni nem tud«. Erre a dandárparancsnokság ismét arra utasította, hogy Pancsovát a végsőkig tartsa, az állami javak biztonságba helyezésénél segédkezzék és végső esetben Ó-Cserép-alján át Orlódra vonuljon vissza. A pancsovai parancsnok azonban a város védelmezésére semmiféle intézkedést vagy előkészületet nem tett, hanem 16 óra felé csapataival, az előzőleg felrobbantott két őrnaszád és a Temesben veszteglő 7 gőzös s 40 uszály legénységével együtt Pancsováról elvonult. Ez az elvonulás – az őrnaszádok parancsnokának egy jelentése szerint – »teljes rendben történt, anélkül, hogy a csapatok ellenséget egyáltalán láttak volna.«⁹

A továbbiakban megtudjuk, hogy Breitnek egyáltalán nem volt tudomása arról, ami Pancsován történt, és csak egy pancsovai postaalkalmazott által értesült, hogy „a katonaság Pancsováról elvonult, a lakosság pedig menekül”. Valójában a városban már délelőtt kitért a pánik. Ennek eseményeiről érzékletes képet fest egy hírlapi beszámoló, amely a Szegeden megjelenő *Délmagyarország* 1914. október 6-i számában (azaz közel egy hónappal a történetek után) olvasható:

„Pancsova kiürítése.

Egy előkelő pancsovai polgár elbeszélése a láthatatlan pancsovai rémről.

(Saját tudósítónktól.) A Délmagyarország munkatársának alkalmá volt egy igen tekintélyes pancsovai lakossal hosszabban beszélgetni, aki rendkívül érdekes és hiteles adatokat és részleteket mondott el Pancsova városnak a múlt hó tizedike körül történt kiürítéséről. A szemtanú hitelességével pecsételte meg a pancsovai előkelőség adatait, amelyek közül a következőket közreadjuk:

Pancsova lakossága között már napokon át járta a hír, hogy a szerbek nyugtalanítják a Dunamenti magyar vidékeket, de azért különösebb izgalom nem volt észrevehető a lakosság körében, mert senki sem gondolt arra, hogy a szerbek eljuthatnak esetleg Pancsováig is, de meg azután híre-hamva sem volt Pancsova egész környékén szerb katonaságnak.

Szeptember nyolcadikán éjszaka a csendes álomban szendergő lakosságot hirtelen erős ágyúzás riasztotta fel. A megrémült emberek azt hitték, hogy az ellenség már betört a városba, mert az ágyúdörej és puskaropogás a csendes éjszakában egészen közelről hallatszott. Pedig ekkor csak a belgrádi hegyek felől indult meg az ellenség tüzelése. Az emberek egy részén ekkor már kínos nyugtalanság vett erőt, sokan menekülni szerettek volna, de a hatóság másnap kidoboltatta, hogy nincsen semmi ok a félelemre, a katonaság őrzi mindenki életét és vagyonát.

A hangulat erre lecsendesedett és már úgy látszott, hogy a pánik teljesen elmúlik.

Az aggodalom napjai pedig csak ezután következtek. Szeptember tizedikén délelőtt éppen a templomban volt az egész város intelligenciája, ünnepi gyászmise volt boldogult emlékü Erzsébet királynénkért, amikor hirtelen sürgősen elhívták a katonai és polgári hatóságok megjelent vezetőit.

Percek kellettek csak és a városban elterjedt a híre annak, hogy a szerbek Zimonyban vannak és talán már néhány óra múlva Pancsovára is eljönnek. Hivatalosan is értesültek Pancsován a szerbek zimonyi betöréséről, ami a megriadt lakosságot még jobban megijesztette és most már mindenki a menekülésre gondolt.

⁹ A világháború 1914–1918. V. 31–32. o.

A közös bank fiókja elvitette a pénzkészletét a vasútra, a posta is elküldötte értékei egy részét, a kereskedők nagy gyorsan lebecsátották üzleteik vasredőnyeit és az emberek nagy tömegekben siettek az állomás felé. Mindenki csak azt vitte magával, ami éppen keze ügyébe esett. A városi hatóság próbálta a menekülő embereket megnyugtatni figyelmeztetve a lakosságot, hogy ne rémüldezzön, hiszen nincsen semmi baj, itt van a katonaság, amely hamarosan elbánik majd a szerbekkel, ha ugyan Pancsova felé merészkednek. A higgadt, nyugodt figyelmeztetés nem sokat használt.

Az emberek ezrével tódultak ki az állomásra és valóságos harc fejlődött ki, hogy ki legyen az első a vasúti kocsikban. Zokogás, jajveszékeltés töltötte be az egész állomást, egymást taposták le az emberek és az állomásfőnök pisztollyal a kezében tudta csak megakadályozni, hogy a megrémült emberek egymást el ne tiporják. A vad futásnak több áldozata is volt, egy kis gyermeket az állomáson gázoltak el, egy beteg asszony a vonatban halt meg és sokan a kezüket-lábukat törték el.

Pancsovából néhány óra leforgása alatt tízezernél több ember távozott részint vasúton, részint kocsikon, de igen sokan gyalogszerrel vágtak neki az országútnak. Érdekes, hogy az intelligensebb szerbek egy része szintén menekült.

Éjszaka azután a csőcselék egy része fosztogatni kezdett az üresen maradt házakban, de ezek elvették méltó büntetésüket és két szerb fosztogatót egy hétre rá nyilvánosan agyonlőtték a piacon elrettentő példa gyanánt.

Voltak azért igen sokan, akik nem is gondoltak a futásra, nyugodtan néztek elébe a bekövetkező eseményeknek; mások, akik menekülni akartak, de lemaradtak a vasutakról, az utcákon tartózkodtak éj idején is, ott gubbasztottak a kövezeten bármely percben futásra készen.

Három hosszú vonat indult el Pancsováról rövid egymásutánban menekülőkkal; az utolsón, amely délután indult el, vitték az adóhivatal pénzét is. A hivatalok személyzete különben szintén menekült. Egy Pancsován egyáltalában nem jelentkezett rém elől futott az egész város, amelynek lakosai napok múlva szégyenkezve kezdtek vissza szállingózni. Az ellenségnek nem volt alkalmja a várost megtámadni, mert katonaságunk a Szúnyog szigetről felvonuló komitácsikat teljesen szétverte.

Szeptember tizenhatodika körül már helyreállott a városban ismét a rend és nyugalom, amihez nagyban hozzájárult Glattfelder Gyula dr. megyéspüspök személyes megjelenése, aki misét mondott, majd buzdító, bátorító, lelkes szentbeszédet intézett a hívekhez.

Ma már nyoma sincsen az izgalomnak. Pancsova felvette csendes, rendes hétköznapi képét és bizony nagyon sokan vannak, akik restelkedve gondolnak vissza a láthatatlan rémtől való indokolatlan félelemre. Valóban láthatatlan rémtől szaladtak az emberek, mert egész Pancsova környékén egy fia szerbet sem lehetett látni.¹⁰

De térjünk vissza a katonai eseményekhez. Breit a már említett *postaalkalmazottól* nyert információ, valamint a város fölött látható nagy füstoszlopok¹¹ alapján arra következtetett, hogy Pancsovát tényleg elfoglalták a túlerőben lévő szerbek, hiszen egyébként Keill nyilván nem vonult volna vissza. Ezért úgy döntött, hogy egyrészt a rá bízott csapatokat szintén visszavonja, másrészt segítséget kér a temesvári katonai parancsnokságtól, amely-

¹⁰ *Délmagyarország*, 1914. október 6. 7. o.

¹¹ A felrobbantott két őrnaszád valamint a szerb tüzérség által felgyújtott selyemgyár füstje.

nek póttesteit szükség esetén számára kilátásba helyezték. Most pedig „szükség esete” volt. Ezzel beindult a *sériültnek vélt* frontszakasz befoltozására hivatott katonai mechanizmus: Lütgendorf altábornagy, a Szerémség-Bánság seregcsoport parancsnoka az osztrák–magyar Hadsereg-főparancsnokságtól megkapta nemcsak a temesvári, hanem a budapesti katonai kerülethez tartozó, közös hadseregbeli II. és III. menetászlóaljakat is (összesen 34 zászlóalj), valamint 4 honvéd menetászlóaljat, 9 népfelkelő hadtáp-zászlóaljat, 1 honvéd tartalékos ágyúosztályt (4 üteggel). Ennek a jelentős erősítésnek a vasúti szállítása Antalfalvára, Ferenchalomra és Lajosfalvára azonnal meg is kezdődött.¹² Jegyezzük meg, hogy mindeddig az ellenségnek valójában még semmi nyoma sem volt.

Lütgendorf altábornagy már szeptember 10-én utasította a dunai flottillát, hogy küldjön le egy monitort a Dunán, megállapítandó az átkelésben részt vevő szerbek erejét. A parancs azonban nem lett végrehajtvva, mivel a hajóraj parancsnoka a belgrádi tüzérségre, valamint a Dunában lévő aknákra való tekintettel a vállalkozást teljesen kilátástalannak tartotta. Információra pedig égető szükség lett volna: a parancsnokoknak gyakorlatilag fogalmuk sem volt a velük szemben álló (?) ellenség helyzetéről, illetve erejéről, nem is beszélt a szándékairól. Breit tábornok is hiába küldte ki felderítő járőreit a Dunához, szeptember 10-én estig nem sikerült értékelhető információhoz jutnia. Bár egyelőre azt tapasztalta, hogy a feltételezett ellenség csapatait nem követi, mégis folytatta a már korábban elrendelt visszavonulást, amit utóbb a Hadilevéltár világháborús sorozatának szerzője fel is rótt neki:

„Bár a szeptember 11-ére virradó éjszaka folyamán érkező jelentésekből mindinkább kitűnt, »hogy a pancsovai csoport a visszavonulást teljesen indokolatlanul kezdte meg és hogy a Dunát csak jelentéktelen szerb osztagok léphették át«, a 107. népfelkelő dandárparancsnokság »nehogy az anélkül is meglehetősen megzavart kötelékek ellenparancsok folytán még nagyobb rendtelenségbe jussanak«, nem gátolta a kora reggeli órákra elrendelt indulást, hanem a dandár egyes csoportjait csak Antalfalva, Lajosfalva és Petre községeknél állította meg. A Hadsereg-főparancsnokság által átengedett menetalakulatok első szállítmányai közben Alibunárra érkeztek. A délután és az este folyamán érkező hírek megerősítették, hogy Pancsován nincs és nem is volt ellenség.”¹³

Szeptember 12-én azután sor kerülhetett az ellenség által meg nem szállt Pancsova visszafoglalására: Fischer csendőr százados parancsnoksága alatt egy csendőrökből és a szegedi 46. közös gyalogezred katonáiból álló vegyes különítmény reggel ¾ 7-kor érkezett a városba. Gyorsan megállapította, hogy a településen semmiféle ellenséges katonaság nem tartózkodik. Délelőtt 9 órára sikerült a kiürítéskor megrongált telefonközpontot helyreállítani, s így a százados jelenthette Breit vezérőrnagynak a helyzetet, s egyúttal sürgős segítséget kért, hiszen 265 főnyi állományával a város megvédésére nem lehetett képes. Breit küldött is két vadászszázadot, amelyek még a szürkület előtt beérkeztek. Nagy szükség is volt rájuk, mert bár a városban nem voltak szerbek, ám a Temes jobbpartja és a Duna közötti területen az este folyamán igen: este 9 körül tűzharc alakult ki az ismeretlen erejű ellenséges csapatrészek, valamint a csendőrök és a vadászok között. Jellemző, hogy ½ 11-kor az összes csendőrt és pénzügyőrt riadóztatni kellett az egyre élénkülő tűzharc miatt,

¹² A világháború 1914–1918. V. 33. o.

¹³ Uo. 33–34. o.

amely másnap hajnali 5 óráig tartott. Ezt követően az ellenség visszavonult, a csendőrök és katonák egy része pedig átkelve a Temesen, a folyó jobb partja és a Duna között mintegy 80 lépésnyi területet átkutatva megállapíthatta, hogy a terepen nincs szerb fegyveres.¹⁴

Újra visszatérve a Hadilevéltár világháborús sorozatára, Bánlaky József számára nyilván meglepő volt, hogy a pancsovai eset ilyen terjedelemben kerül tárgyalásra, de főleg, hogy egy alapos vizsgálat után lezárt ügy kerül újra terítékre, amelyben őt annak idején minden vád alól felmentették! Ez a körülmény talán nem volt ismert a szóban forgó fejezetet elkészítő hadtörténész szerző előtt, hiszen különben miért ismételte volna meg az akkori vádakát? Ráadásul úgy, hogy Bánlaky tábornoknak nem volt módja az olvasókkal tudatni: ártatlan? És ha ez még nem lenne elegendő ok a bosszankodásra, az említett szerző a világháborús sorozat szóban forgó kötetében bőszes részletet közöl Tisza István magyar miniszterelnök egyik korabeli leveléből, amelyet Potiorek tábornagnak küldött, és amely vélhetőleg nagy részben okozója volt annak, hogy a pancsovai pánik és annak következményei a legfelsőbb körökben meglehetősen nagy hullámokat kavartak. A levélrészlet így hangzik:

„Anélkül, hogy katonai kérdésekbe avatkozni akarnék, mégis kötelességemnek tartom Nagyméltóságod figyelmét a szégyenletes pancsovai eseményekre terelni. Minden valószínűség szerint egyetlenegy szerb katona sem jött át a Dunán, legfeljebb néhány komitácsi lopódzhatott át. Pancsova katonai parancsnoka, Keill alezredes, aki az előző éjszaka a közigazgatási hatóságok és a lakossággal szemben megnyugtató kijelentéseket tett, szeptember 10-én délelőtt ennek dacára hirtelen a visszavonulást rendelte el és úgy nyilatkozott, hogy mindenki meneküljön, mert ő a szerbek elől visszavonulni kénytelen. Azután az egész, ezen a területen levő dandár messze északra és oly sietséggel húzódott vissza, hogy a Pancsova előtt a Dunaparton levő járőröket egyszerűen otthagya. A falvak sorsukra bízták és hogy nem jött néhány száz szerb katona át és nem tett mindent tönkre, csak annak köszönhető, hogy a szerbek rólunk ily hihetetlen cselekvést nem tételezhettek fel és valószínűleg valamilyen kelepécétől tartottak. Ez a pánik és azt követően egy egész hadseregnek összpontosítása egy nem létező ellenség ellen így is egy éppoly bosszantó, mint nevetséges epizód marad, amely igen mély hatással volt a lakosságra és amelynek messzemenő következményei lehetnek.”¹⁵

Tisza leveléhez a hadilevéltárbeli szerző még hozzáteszi: „Az egész epizódnak okozója a feladata betöltésére teljesen alkalmatlan pancsovai parancsnok volt. Hogy azután az események annyira fejlődhettek, más parancsnokok elhamarkodott intézkedéseire, a józan megfontolás hiányára, elsősorban azonban a felderítés elmulasztására vezethető vissza.”¹⁶

A fentieket olvasván Bánlaky tábornok komoly elhatározásra jutott: úgy döntött, hogy – elégedetlen lévén azzal, ahogy a Hadilevéltár sorozata a világháború történetét tárgyalja – hozzáfog saját első világháborús könyvéhez. Az elhatározás súlyának megértéséhez tudni kell, hogy a húszas évek közepén Breit József és a Hadilevéltár akkori szerzőgárdája között gentlemen's agreement kötött: A Hadilevéltár nem tart igényt Breit tábornok közremű-

¹⁴ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, TGy 769. *Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme. Az 1914–1918. évi világháború története, különös tekintettel a magyar csapatok teljesítményeire. Fischer csendőr százados jelentése a 107. népfelkelő dandárparancsnokságnak, Pancsova, 1914. szeptember 15.*

¹⁵ A világháború 1914–1918. V. 41. o.

¹⁶ Uo.

ködésére a tervezett világháborús könyvsorozat megírása során, ugyanakkor támogatást nyújt ahhoz, hogy a neves hadtörténész megírassa a *Magyar nemzet hadtörténelmét* egészen 1914-ig. Most a magát sértve érző Bánlaky József – igaz, csak a saját könyvsorozata befejezése után – többé nem látta magára nézve kötelezőnek az egyezséget, és elkezdte megírni saját verzióját arról, mi történt az első világháború frontjain.¹⁷ A munka ugyan nem fejeződött be, 1200 gépelt oldal azonban így is elkészült belőle: benne természetesen az ominózus pancsovai eseményekről szóló résszel. Ennek a fejezetnek a címe: *Kisebber szerb erők betörése Pancsovánál a Bánországba*. Itt a szerző bőséges kommentárt fűz a hadilevéltáros kolléga szövegéhez, amelyet szinte szó szerint idéz, majd saját szerepét értékeli:

„Az én legnagyobb és talán egyedüli hibám az volt, hogy túlságosan megbíztam Keill Elemér alezredesnek, a pancsovai parancsnoknak békében elismert kiválóságában, aki ezredtársam, utóbb pedig a törzstiszti illetve tájékoztató tanfolyamon tanítványom volt s akit bajtársai és előljárói egyaránt igen ambiciózus, ügyes, képzett, bátor tisztnek ismertek. Hogy az ő idegei az ellenséggel való első találkozásnál nyomban teljesen fel fogják mondani a szolgálatot, azt 1914. szeptember 10-iki nagy testi és lelki összeroppanása előtt senki sem tudhatta. Ezért is vettem készpénznek a jelentéseiben a nagy ellenséges ágyúhatásról és a Dunán Pancsovánál és attól délkeletre már megtörtént szerb átkelésről szóló hiób-híreket.”

A Tisza lefelében szereplő állításokat tételesen cáfolja, különösen azt, miszerint „minden valószínűség szerint egyetlen szerb katona sem jött át a Dunán, legfeljebb néhány komitácsi lopódzhatott át”. Bizonyítékképpen az egyébként a Hadilevéltár sorozata által is idézett hasonló szerb vállalkozás megfelelő részletét hozza fel. A szerb vezérkari mű ugyanis expressis verbis közli, hogy „a Belgrádi védelem csapatai az 1. hadsereggel ösztömműködtek, amennyiben szeptember 10-ről 11-re virradó éjjel néhány századot a Száván át Zimonyra, a Dunán át Pancsovára hajóztak át”.¹⁸ A hadilevéltáros kolléga persze pontatlanul idézte a szerb munkát, pontosabban valószínűleg annak német¹⁹ fordítását: mindkettőben az áll, hogy az áthajózás Pancsovánál, nem pedig Pancsovára történt. A lényeg az, hogy néhány századot szerb források szerint is bizonyítottan átdobtak az északi partra, tehát Tiszának aligha volt igaza. Bánlaky azt is sérelmesnek tartja, hogy ő lenne a felelős, amiért akkor is érkeztek utánpótlásként csapatok a térségbe, mikor már bizonyítottan nem lett volna szükség rájuk. Feltételezése szerint jelentései elakadtak a temesvári katonai parancsnokságnál, amelynek az ő dandárját tulajdonképp feleslegesen rendelték alá, ezért nem értesülhettek a felsőbb parancsnokságok az ő idejében elküldött híradásairól. Végül sérelmezi azt a vádat is, hogy feleslegesen és túlságosan gyorsan vonta vissza csapatait észak felé. Az eseményeket követő szigorú és alapos vizsgálat, melynek dokumentumai szerencsés módon megőrződtek a bécsi Hadilevéltárban,²⁰ ebben a kérdésben is igazolta Breit akkori eljárását, és elfogadta, hogy a csapatok rendezése miatt volt szükség a visszavonulásra. Az említett vizsgálat a történetek másik főszereplője, Keill alezredes esetében

¹⁷ Pollmann 2014. 145. o.

¹⁸ A világháború 1914–1918. V. 33. o.

¹⁹ A Hadtörténelmi Levéltárban megtalálható a teljes szerb vezérkari munka német nyelvű fordítása. HL TGy 504.

²⁰ Kriegssarchiv Wien, Neue Feldakten Kommando der Balkanstreitkräfte Kt. 142 Nr 4-1-239.

nem volt ennyire egyértelmű. Mai szemmel olvasva mindazonáltal feltűnő, hogy a pancsovai csoportparancsnok teljes szellemi és fizikai összeomlását korábbi, már meglévő betegségekkel, valamint a szeptember 3-án átvett új beosztás rendkívüli idegi és fizikai terheivel magyarázták a meghallgatott tanúk, szinte kivétel nélkül. Egyedül Bodrossy Dezső hadnagy vallomása fest meglehetősen kedvezőtlen képet parancsnokáról: szerinte Keill alezredes rendkívüli idegessége volt a fő ok, amiért váratlanul elrendelte a város kiürítését. Az alezredes, aki szinte állandóan a telefon mellett ült, hogy az őrségekkel tartsa a kapcsolatot, éjjel-nappal menetkészen akarta látni csapatait, hogy a kellő időben indulhassanak. Bodrossy úgy vélte, a végső lökést valószínűleg a Zimony szerbek általi elfoglalásáról szeptember 10-én érkezett telefonjelentés adta meg Keillnek a visszavonulási parancs kiadásához. Bodrossy határozottan tagadta, hogy a Breit dandárparancsnoktól érkezett parancsot (Pancsova a legvégsőig tartandó) ő úgy adta volna tovább parancsnokának, miszerint a „lehetőségek szerint” kell azt védenie. A vizsgálat során nem ez volt az egyetlen eset, amikor Keill megpróbálta másokra hárítani saját döntéseinek felelősségét. A vizsgálatot lefolytató vegyes bizottság (melynek Balás tábornagy, Szurmay altábornagy, két tábornok hadbíró, Julier Ferenc vezérkari százados mellett egyetlen civil tagja: Tallián báró kormánybiztos volt) végül Keill egészségi állapotára való tekintettel felmentő ítéletet hozott. A jelentést összegző Schager hadbíró százados azonban láthatóan elégedetlen volt a döntéssel, és meg is fogalmazta a legfőbb kételyét: a többféle krónikus betegségben szenvedő Keill vajon hogyan kaphatott felelős megbízatást a világháború kitörésekor?²¹

Végeredményben elmondhatjuk, hogy 1914. szeptember 10-e körül sor is került szerb átkelésre Pancsova térségében, meg nem is: néhány szerb század meg komitácsi bizonyosan járt az északi parton, és sikerült is jókora riadalmat kelteni, de ehhez kellett egy stresszhelyzetben csődöt mondó parancsnok. A pancsovai lakosság körében kitört pánik mondhatni logikus következménye volt az elvonuló katonaságnak és a csomagoló hivataloknak meg intézményeknek. Az első világháborúra egyébként is oly jellemző információhiány a katonai parancsnokságok együttműködését szinte lehetetlenné tette. Az eredmény pedig teljesen felesleges intézkedések sora, elfecsérelt készletek és sok-sok energia. A dolog a magyar miniszterelnök szokott ügybuzgalma következtében ráadásul jóval nagyobb figyelmet kapott, mint amekkorát valójában megérdemelt. Mindenesetre a birodalom és hadserege még nagyon a háború elején tartott: a hosszú tanulási folyamat még jórész előtt állt...

²¹ Uo. Referat in der Strafsache des obstlt. Elemér von Keill.

BIBLIOGRÁFIA

- A világháború 1914–1918. A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. V. k. Budapest, 1932.
- Breit* 1926. *Breit József*: Az 1914. évi osztrák–magyar–szerb–montenegrói hádjárat. Budapest, 1926.
- Hajdu – Pollmann* 2014. *Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc*: A régi Magyarország utolsó háborúja. Budapest, 2014.
- Lyon* 2015. *James Lyon*: Serbia nad the Balkan Front, 1914. Blomsbury, 2015.
- ÖULK I. Österreich–Ungarns Letzter Krieg 1914–1918. Herausgegeben vom Österreichischen Bundesministerium für Heereswesen und vom Kriegsarchiv. I. Band: das Kriegsjahr 1914. Berlin, 1931.
- Pollmann* 2014. *Pollmann Ferenc*: Oroszlán, karddal és lúdtollal. Budapest, 2014.
- Schwarte* V. Der grosse Krieg 1914–1918. Herausgegeben von *Max Schwarte*. Bd. V. Der österreichisch–ungarische Krieg. Leipzig und Berlin, 1922.